

ПОСТАНАК, АРХИТЕКТУРА И ИКОНЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА У КОЗАРЦУ

Анстракт: Црква Светих апостола Петра и Павла у Козарцу саграђена је 1886, а освећена 1887. године. Сразмјерно је великих димензија (18 x 10 метара). Два звоника на западној фасади се у архитектури православних цркава 1887–1914. године у БиХ срећу, осим у Козарцу, само на цркви у Бродцу 1884. године. Грађевина се, осим у облику кровова звоника, у потпуности подудара са типским пројектом за гркокатоличке цркве, који су 1884. године у Грађевинском одсјеку Земаљске владе у Сарајеву израдили J. Kellner и Hans Niemeczek. Могуће је да пројекат није прегледао и одобрио митрополит, будући да је митрополитска столица била практично упражњена од прољећа 1884. до јесени 1885. године, када је вјероватно започела градња цркве у Козарцу. Иконостас је једноставна дрвена преграда са троје двери. Иконе, серијски радови неке новосадске радионице у стилу поједностављеног академизма, прилози су парохијана, датовани натписима у период од 1892. до 1912. године. Икона патрона храма у олтару, добар зографски рад, дар је попа Гавре Стојановића из 1890.

Кључне ријечи: Козарац, православна црква, Гавро и Симо Стојановић, Аустроугарска, Johann Kellner, Hans Niemeczek, типски пројекти, зографско сликарство.

О прошлости српске православне парохије у Козарцу

Српска православна парохија у Козарцу помиње се 1882. Припада Протопрезвитерату приједорском и има пет села – Козарац, Бабић, Јаруге или Балте, Хаци Мехтић¹ и Џоце Поље.² Парохија тада нема цркву, у њој су 173 куће, а у њима 1520 душа. Парох у Козарцу те 1882. године био је Гавро Стојановић.³

¹ У натписима на иконама у старој Цркви Светих апостола Петра и Павла у Козарцу село се помиње у облику Ацимекић или Ацимекић мала; данас се село зове Петров Гај.

² У натписима на иконама у старој козарачкој цркви село се помиње као Ђорђе Поље; данас се село зове Трнопоље.

³ *Шематизам православне митрополије и архидијецезе дабробосанске за годину 1882*, уредио Ђорђе Николајевић протопрезвитер, Сарајево 1882, 34, 139.

Вјероватно је да је парохија у Козарцу постојала знатно прије 1882. године. Симо Стојановић, који је био свештеник у Козарцу од 1900. до 1911. године, пише о страдањима свештенства у селима Козарачке парохије, пратећи их од времена "кад је Француз Наполеон освојио већи дио свијета а уз то и неки дио Босне". Према Стојановићу, тада, почетком 19. вијека, у Ацимекић мали (данашњи Петров Гај) је поп био Стево Вазмић, који је чаславац и псалтир учио у манастиру Моштаница, а кога је, неколико година послје Наполеонових ратова "посјекао" неки Вилен хоџа. Према Стојановићу и сљедећи свештеник је дошао као моштанички ђак – Стојан Панић из Бабића код Козарца, али је и он преминуо од зулума Дервиш-аге Мамуљина. И наредни је парох, Миладин Алексић, био из Бабића, и он је на козарачку парохију дошао из Моштанице, али је страдао не од овдашњих ага, већ га "уби неки човјек из племена Панића". Поп Миладин и поп Стојан сахрањени су у Бабићима. Свештеник Никола Лукић из Бабића, моштанички ђак такође, живио је неколико година након што су га напали и браду му одсјекли "зликовци турци козарачки" 1858. године. Поп Лука Поповић, који је из оближње Пискавице на парохију дошао послје смрти Николе Лукића, страдао је од козарачких Јакуповића, па је напустио Козарац, након чега је парохија остала без свештеника све док митрополит Дионисије није поставио попа Гавру Стојановића.⁴ Симо Стојановић, син попа Гавре, наводи да његов отац служи на парохији већ 28 година, што значи да је поп Гавро парохију у Козарцу примио 1868. Послије 1896. а прије 1900. године свештеник у Козарцу био је Светозар Шпирић, а од 1900. до 1911. године Симо Стојановић, просвјетитељ, сакупљач народних прича и пословица, борац за црквено-школску аутономију, аутор неколико текстова о Приједору, о Козарцу и његовој околини, отац славног народног хероја из другог свјетског рата Младена Стојановића и чувеног српског скулптора Сретена Стојановића.⁵

Према наводима Симе Стојановића, у Парохији козарачкој је и прије градње Цркве Светих апостола Петра и Павла постојала богомоља, додуше не у Козарцу, већ у Ацимекић Мали. Описује је као дрвену црквицу којој народ на службу иде свега неколико пута годишње. Била је начињена од брвана које је "...с кољем и гужвама увезано, а покривач од широке дугачке у шљеме урезате даске био... Врата од прости даске, багламе дрвене...".

Највећи број православних у парохији живио је изван Козарца, у четири околна села. Године 1896. Симо Стојановић наводи да "у градићу" (како он назива ово поткозарско насеље) и по околним брдима "мухамеданских кућа" има око хиљаду, а да овдје живи свега петнаест православних породица.

⁴ С. Стојановић, *Записи протином руком* (приредио Миленко Родић), Београд 2006, 131–134.

⁵ Исто, 9–44.

Немогуће је провјерити истинитост предања које наводи Симо Стојановић, а према којем се још старија црква, од камена, налазила у селу Балта. Након што су је срушили, Турци су наводно од камена те цркве саградили кулу у Козарцу, а коју је одбор црквени купио "...добротом високе владе, слогом српско-православног парохијалног народа уз то прилогом добротворним житеља парохије и житеља поносне Босне и кршине Херцеговине...". Кула је порушена, а од камена те куле, са "...придодатим материјалом ... уз настојање никад незаборављеног владиног савјетника Микулија и садашњег свештеника Гавре Стојановића..." подигнута је нова црква.⁶

У Првом шематизму Православне српске митрополије бањалучко-бихаћке, као и у Дабро-босанском источнику за 1888. годину, наводи се да је црква од тврдог материјала у Козарцу подигнута и освећена 1887. године.⁷ У Првом шематизму Српске православне епархије бањалучке налази се податак да је црква, коју је 1886. освештао митрополит дабробосански Георгије Николајевић, саграђена 1885. године.⁸ Будући да је парохија постојала прије 1882. године, није немогуће да је градња храма започета већ 1884/1885, али је сигурно да је освећена 1887, јер се та година помиње и у Првом шематизму Бањалучко-бихаћке епархије и у Дабро-босанским источницима из 1887. и 1888. године, у којима се наводи и датум освећења, 31.5. у Недељу Свих светих,⁹ а исти датум наводи и Симо Стојановић.¹⁰ Из Прилога у Дабро-босанском источнику из 1888. године сазнаје се да је црква од тврдог материјала, посвећена светим апостолима Петру и Павлу 1887. године довршена, што потврђује претпоставку да се са градњом почело раније. За пет година, колико је протекло од помена парохије у Козарцу 1882. године до освећења цркве, број право-

Црква Светих апостола Петра и Павла, Козарац, 1887, западна фасада

⁶ Исто, 380.

⁷ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-бихаћке. Сто година послје, Бања Лука 2001, 172; Дабро-босански источник, год. II, Прилог: Пријеглед протопрезвитерата, парохија, са бројем села, кућа и душа, српскоправославног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887, Сарајево 1888, 15.*

⁸ *Шематизам Српске православне епархије Бањалучке, 1900–2000, Бањалука 2000, 334.*

⁹ *Дабро-босански источник, год. I, св. 1, Сарајево 1887, 13–14; Дабро-босански источник, год. II, 1888, Прилог, 15.*

¹⁰ С. Стојановић, *Козарац с околином*, 380.

славних кућа порастао је са 173 на 251, а парохијана са 1520 на 1575. Црквена општина постоји од почетка градње цркве, а непокретног нити покретног имања нема. Парох Гавро Стојановић станује у Приједору.¹¹

Према подацима из Првог шематизма Бањалучко-бихаћке епархије, тринаест година касније, 1900, парохија Козарац и даље има пет села, али се број православних домова у односу на стање из 1888. године смањено на 221 а број парохијана на 1492. Црквене матице се редовно воде од 1883.¹²

Године 1900. Црквена општина у Козарцу располаже покретним и непокретним иметком у вриједности од 1500 круна. Предсједник општине је Стеван Јанковић, тежак. Српске основне школе нема, а у комуналној школи учитељ је парох Симо Стојановић. Ученика српско-православне исповиједи има 42.¹³

О архитектури Цркве Светих апостола Петра и Павла у Козарцу

Црква Светих апостола Петра и Павла у Козарцу дугачка је споља готово 18, а широка 10 метара. Висина зидова је преко 5 метара, до сљемена крова црква је висока отприлике 10 метара, а у том нивоу се завршава и зидани дио звоника, на који су постављене издужене барокне капе од поцинчаног лима. Звоници тако досежу до отприлике 20 метара.

У доступним архивским фондовима нису пронађени документи који би пружили прецизне податке о градњи цркве у Козарцу, али је могуће претпоставити да је процедура била слична оној проведеној приликом градње других православних цркава у Босни и Херцеговини. О уобичајеним корацима који претходе подизању храма свједоче, на примјер, дијелови преписке која се односила на Цркву Вазнесења Христовог у Штрпцима код Прњавора – током 1899. и 1900. године Српска право-

Црква Светих апостола Петра и Павла,
Козарац, 1887, јужна фасада

¹¹ Парохија и према овом извору обухвата пет села, наведених у Шематизму Митрополије добро-босанске из 1882. године, само што се сада Козарац назива варошицом, а Доце Поље се овдје наводи под именом Ђорђе Поље, *Добро-босански источник*, год. II, 1888, Прилог, 15.

¹² Рођен 1859, свршио задарску богословију 1885, рукоположен 13. фебруара 1886. за ђакона, а за презвитера 16. фебруара 1886. године, С. Стојановић, *Записи протином руком*, 10–16.

¹³ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-бихаћке*, 172.

славна црквено-школска општина штрбачка подносила је молбе Земаљској влади за прикупљање прилога за градњу, потом је, у владином грађевинском одјељењу, 1902. израђен пројекат (заправо прилагођен типски план за православне цркве) који је 1903. године прегледао и одобрио митрополит.¹⁴ Услиједила је, вјероватно, молба Земаљској влади за издавање дозволе за градњу, након чега је храм саграђен до 1905. и освећен 1907. године.¹⁵

Козарачка црква подигнута је 15–20 година прије поменутих православних храмова за које је документација о градњи очувана и доступна. Треба имати у виду да су Срби у Козарцу саградили цркву у првој деценији аустроугарске владавине, тако да она спада међу петнаестак најранијих градитељских подухвата Српске православне цркве у овом, за Србе у Босни новом историјском раздобљу. То би, уз чињеницу да је Грађевински одсјек Земаљске владе у Сарајеву основан 1884. године, дакле свега годину или двије прије почетка зидања цркве у Козарцу, објаснило недостатак систематске документације о градњи, карактеристичне за касније раздобље аустроугарске управе. Стога се о току овог подухвата Срба из јужног Поткозарја могу износити само претпоставке засноване на поређењима са другим сличним примјерима, а у контексту историјских прилика у којима се градња одвијала.

Већ на први поглед пажњу привлаче сразмјерно велике димензије храма подигнутог у насељу које је у то вријеме имало свега петнаестак и у парохији коју је чинило само 250 православних домова. Двоторањско рјешење западне фасаде крајње је неуобичајено за архитектуру православних цркава подигнутих у Босни и Херцеговини у периоду од 1878. до 1914. године – осим у Козарцу оно се јавља још само једном, у цркви Светог арханђела Михаила подигнутој 1884. године у богатом семберском селу Бродац.¹⁶

Велике димензије, солидност градње и репрезентативност форме и украса цркве у Козарцу можда се могу објаснити "...добротом високе владе, слогом српско-православног парохијалног народа уз то прилогом добротворним житеља парохије и житеља поносне Босне и кршне Херцеговине...".¹⁷ О износу који је утрошен приликом градње може се говорити на основу поређења. За подизање Цркве рођења светог Јована Крститеља у Кукуљама је 1889, двије године након довршења цркве у Козарцу, потрошено 3185 форинти. Храм у Кукуљама је грађен према типском пројекту из 1884. године, био је дугачак 19 метара, 10

¹⁴ Архив БиХ, ЗВС, општа грађа, 1899, 55, 6-301/2; Архив БиХ, ЗВС, општа грађа, 1900, 49, 6–403; Архив БиХ, ЗВС, Грађевинско одјељење, 60.

¹⁵ Слична процедура, на основу архивских докумената, може да се прати и у случају цркава у Ножичком, Лусићима и Густовари 1901. године, Архив БиХ, ЗВС, Општа грађа, 1899, 55, 6–299; Архив БиХ, ЗВС, Општа грађа, 1901, 67, 6–342; Архив БиХ, ЗВС, Општа грађа, 1901, 67, 6–347/6

¹⁶ О могућим разлозима за двоторањско рјешење западног pročела, као и о претпостављеним узорима и градитељима цркве у Бродцу, D. Damjanović, *Ferdo Quiquerez, Nikola Kolar i ikonas crkve u Brodci kod Bijeljine*, Зборник Народног музеја 2, Београд 2010, 325–327.

¹⁷ С. Стојановић, *Козарац с околином*, 380.

метара широк и 6 метара висок, са једним звоником висине 18 метара,¹⁸ што се готово подудара са димензијама црквеног здања у Козарцу, а на основу чега се може закључити да је и цијена зидања козарачког храма могла бити приближна.¹⁹

Аустроугарска власт је, у контексту стратегије која је била усмјерена на стицање повјерења код православног становништва и истовремено на ширење утицаја над њим, подржала новчано и технички поправак старих и изградњу нових православних цркава.²⁰ Земаљска влада одобравала је из свог буџета новчану помоћ за градњу православних цркава у различитим износима. Велике суме, попут 25.000 форинти додијељених за обнову манастира Дужи,²¹ или 10.500 форинти за градњу бихаћке цркве,²² одобраване су ријетко, најчешће у пограничним зонама, посебно према Србији и Црној Гори.²³ Донације су се уобичајено кретале у распону од 200 до 500 форинти,²⁴ па може да се претпостави да "...доброта високе владе..." ни у случају цркве у Козарцу није премашила уобичајену суму.

Цркве у Лусићима, Кобашу, Густовари грађене су према готово истом типском пројекту по којем и поменута црква у Кукуљама, па се може претпоставити да је и градња коштала приближно – три до четири хиљаде форинти. Ако је Земаљска влада донирала за подизање храма у Козарцу између двије и четири стотине форинти, остатак је набављен "...прилогом добротворним житеља парохије и житеља поносне Босне и кршне Херцеговине...". Сакупљање прилога по цијелој Босни и Херцеговини био је уобичајен начин обезбјеђивања

¹⁸ С. Н. Д. прото, *Свечаност освећења нове кукуљске цркве у протопрезвитерату градишком*, Дабро-босански изворник, год. III, бр. XIX–XX, Сарајево 1889, 320–321.

¹⁹ Аутор описа освећења цркве у Кукуљама, додуше, процјењује вриједност грађевине на 8000 форинти, а разлику од безмало 5000 форинти објашњава тиме што је "...много работе давао и труда уложио народ те парохије".

²⁰ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945*, Просвјета, Бањалука 2005, 214.

²¹ С. Ј. П. Свештеник, *Од Требиња до Мостара*, Дабро-босански изворник, год. III, бр. X, Сарајево 1889, 155.

²² К. Ковачевић, *Јавна благодарност*, Босанско-херцеговачки изворник, год. XI, Сарајево 1897, бр. VI, Сарајево 1897, 238.

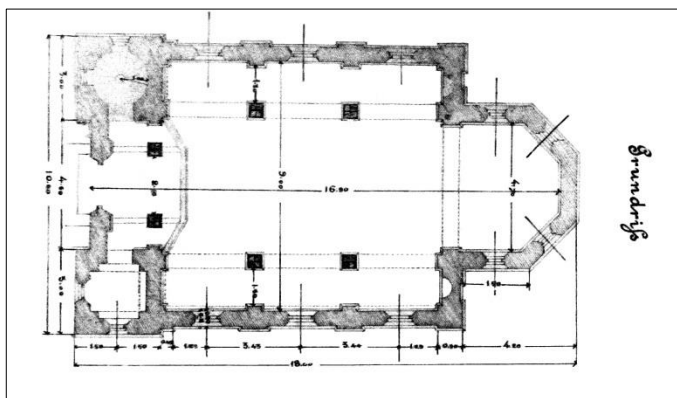
²³ Сразмјерно велике донације добиле су и црква у Блажују (5000 форинти) и у Зворнику (за градњу звоника 2000 форинти), Р. Јокановић, Р. Шпирић, *Јавне благодарности*, Изворник, год. XIII, бр. V, Сарајево 1899, 78–79; *Јавне благодарности*, Босанско-херцеговачки изворник, год. XI, бр. IV, Сарајево 1897, 160; Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945*, 214.

²⁴ За цркве у Нецвијећу, Крушевицама и Лусићима влада је издвојила 200 форинти; за оне у Кобашу, Густовари и Крњеуши по 400, а за Прибинић 500 форинти, М. Р., *Освећење цркве*, Босанско-херцеговачки изворник, год. XI, бр. X, Сарајево 1897, 399; *Јавне благодарности*, Изворник, год. XIII, бр. XIII, Сарајево 1899, 207; Ј. Лазичић, *Јавне благодарности*, Изворник, год. XV, бр. XVI, Сарајево 1901, 384; К. Душанић, *Јавна благодарност*, Изворник, год. XV, бр. X, Сарајево 1901, 238; *Јавне благодарности*, Изворник, год. XIII, бр. XXII, Сарајево 1899, 370–372; М. Костић, С. Чулић, *Јавна захвалност*, Изворник, год. XVII, бр. XXI, Сарајево 1903, 335.

средстава за градњу и опремање цркава. За ово прикупљање "милодара" била је неопходна дозвола Земаљске владе, па је у Архиву Босне и Херцеговине сачувано на десетине молби које су српске православне црквене општине упућивале пред почетак, а каткад и у току градње.²⁵

Нема разлога за сумњу да је кроз исту процедуру прошао и Црквени одбор Козарца. Трошкови градње свакако су били умањени због чињенице да је дио грађевинског материјала добијен са куле коју је црквени одбор купио. Остаје нејасно каква је била улога "...никад незаборављеног владиног савјетника Микулија...". За сада нису познати подаци о владином савјетнику са овим именом, као ни то да ли се његово "настојање" односило на откуп куле, добијање дозволе за сакупљање прилога по "поносној Босни и кршној Херцеговини" или можда на евентуалну ургенцију за донацију "високе владе". С друге стране, анализа могућих трошкова и могућих извора средстава за градњу показује да се црква у Козарцу уклапа у прилично уједначену општу слику грађења сеоских православних цркава у деветој и последњој деценији 19. вијека – чини се да је за Храм Светих апостола Петра и Павла могла бити утрошена уобичајена сума од око 3000–4000 форинти, обезбијеђена на уобичајен начин – прилозима парохијана, даровима православних Срба из цијеле Босне и Херцеговине и владином донацијом.

Ако су новчани износ потребан за подизање храма у Козарцу и процес обезбјеђења тих средстава слични десетини других примјера у Босни, архитектура ове цркве је сасвим изузетна. Већ је поменуто да се два звоника над западном фасадом на православним црквама у Босни дижу, осим у Козарцу, још само у Бродцу. Тробродни концепт простора у унутрашњости је заједнички за обје грађевине, али су димензије бродачког здања, 27 метара дугачког и 17 метара широког, неупоредиво веће од овог у Козарцу. Присуство правоугаоних бочних пијевница у Бродцу (које у Козарцу не постоје), као и обрада фасада и архитектонски украс чине додатне разлике, те је јасно да бродачка црква, три године старија од козарачке, није била узор за градњу потоње.

Типски пројекат за гркокатоличку цркву, 1884, основа

²⁵ Представници црквено-школских одбора у Нојичком и Штрпцима такав допис су влади послали 1899, они из Лусића 1900, из Цикота 1905 – да се овдје помену тек неке, Архив БиХ, ЗВС, општа грађа, 1899, 55, 6–299; 1899, 55, 6–301/2; 1900, 48, 6–320; 1905, 115, 108–108.

С друге стране, архитектура Храма Светих апостола Петра и Павла готово се у потпуности подудара са типским пројектом за гркокатоличке цркве, који је израђен 1884. године у Грађевинском одсјеку Земаљске владе у Сарајеву.²⁶ Истовјетна је правоугаона основа са споља и изнутра петостраном апсидом на истоку и уском припратом на западу. На цркви у Козарцу, идентично као на поменутом пројекту, улаз на западној фасади благо је увучен у односу на линију звоника; пролаз из припрате у наос акцентован је са два ступца; четири ступца дијеле унутрашњост на три брода, од којих је средњи надвишен полуобличастим сводом, а бочни имају равну таваницу; на сјеверном и јужном зиду, у равни са слободностојећим ступцима, налазе се по два пиластра. Подударност се понавља и у рјешењу фасада. Над полукружно завршеним вратима на западу постављен је украсни троугаони забат надвишен вијенцем са фризом аркадица. Портал је акцентиран горњим забатом, унутар којег је розета, а линије завршног забата поново прати вијенац аркадица. Испод једноставно профилисаног кровног вијенца подужних и олтарских фасада налази се вијенац аркадица, а унутар сваке аркадице је украсна четворолисна розета/стилизовани крст. Јужна фасада подијељена је са три пиластра, између којих се налазе полукружно завршени прозори. Ту се појављује разлика између козарачке цркве и поменутог пројекта – умјесто три, црква у Козарцу на јужној фасади има два прозора, а најзападнији прозор предвиђен пројектом, овдје је замијењен вратима (лучно надвишеним). Сјеверна фасада цркве у Козарцу подударна је облику јужне фасаде са типског пројекта. Висина и ширина прозора (2,50 x 0,80 м) такође је иста, као и камени сокл и обрада фасадног малтера као имитације градње каменом.

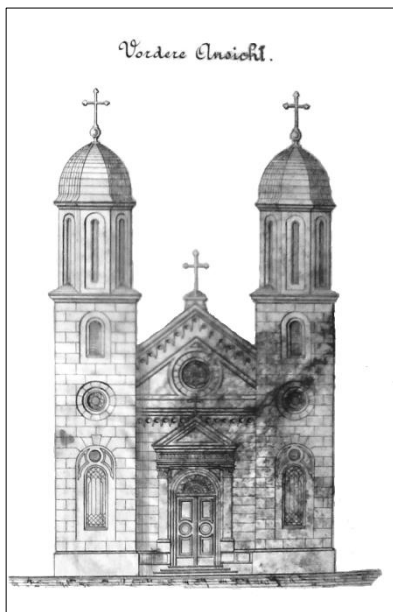
Без сумње, Храм Светих апостола Петра и Павла у Козарцу грађен је према типском пројекту за гркокатоличке цркве. На пројекту је забиљежен датум израде – 12. јули 1884 – а у доњем дијелу, десно испод цртежа подужног пресека, читљиво је: *entworfen J. Kellner Niemeczek ingenieure* (пројектовали Келнер и Немечек инжењери). Јохан Келнер (*Johann Kellner*)²⁷ је од априла 1884. године руководио Бироом за високоградњу Грађевинског одсјека Земаљске владе у Сарајеву, а Ханс Немечек (*Hans Niemeczek*)²⁸ је био један од првих

²⁶ *Plan für eine griechisch kath. kirche*, Архив БиХ, ЗВС, Грађевинско одјељење, 60.

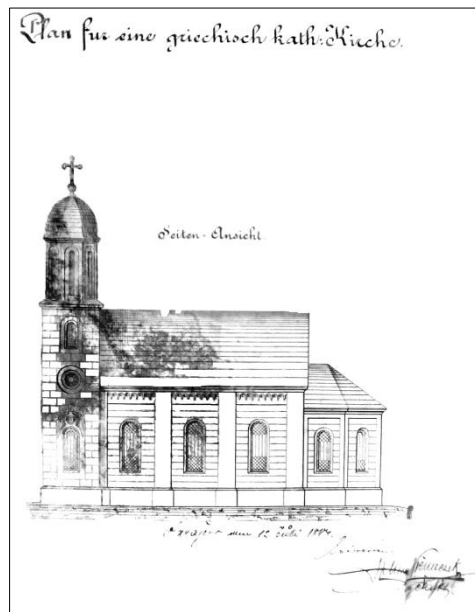
²⁷ Јохан Келнер (*Johan Kellner*, 1853–1924) био је по рођењу Чех, образован као цивилни инжењер на Техничком факултету у Брну. Од 1880. радио је у државној служби у Босни и Херцеговини, најприје у Мостару, потом у Грађевинском одјељењу Земаљске владе у Сарајеву, гдје је 1885. унапријеђен у звање надинжењера, 1891. у грађевинског савјетника, а 1896. грађевинског надсавјетника. На челу Одсјека за високоградњу Грађевинског одјељења остао је до краја службовања у БиХ, В. Dimitrijević, *Arhitekta Karlo Paržik*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991, 32.

²⁸ Ханс Немечек (*Hans Niemeczek*) је један од првих архитеката који је оставио значајнији траг у архитектури Сарајева. Био је активан готово 20 година. Саградио је 1881. прво позориште (срушено 1894), израдио пројекат за адаптацију Руждије на Бентбаши 1885, учествовао са Карлом Паржиком на уређењу Шеријатске судачке школе 1887, израдио нацрт за адаптацију куле у

хонорарно ангажованих архитеката – сарадника у Одсјеку. Треба истаћи да су исти инжењери потписани на типском пројекту за православну цркву 16. јуна 1884. године.²⁹

Типски пројекат за гркокатоличку цркву, 1884, западна фасада

Типски пројекат за гркокатоличку цркву, 1884, јужна фасада

Подударност архитектуре српске православне цркве у Козарцу са типским пројектом за гркокатоличке (унијатске) цркве отвара неколико питања. Како је колонизација становништва гркокатоличке вјероисповијести (углавном Украјинаца/Рутена земљорадника) из других дијелова Монархије у Босну и Херцеговину започела тек у посљедњој деценији 19. вијека, поставља се питање зашто је Грађевински одсјек Земаљске владе у Сарајеву приступио изради типских пројеката не само за православне и католичке цркве, потребне аутохтоном становништву земље, већ и за унијате, којих до пред крај претпрошлог стољећа у БиХ готово да уопште није било.³⁰

Бихаћу у затвор 1889, пројектовао 1896. године Ђулагин двор и Вишу дјевојачку школу у Сарајеву. Радио је у духу историјског еклектицизма, карактеристичног за велики дио архитектуре аустроугарског периода у БиХ, са склоношћу према псеудомаварском изразу, *Ž. Poloni, Česi u Sarajevu 1878–1918*, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc, *Izvorni naučni – magistarski rad*, 2009, 68; *V. Dimitrijević, Arhitekta Karlo Paržik*, 32.

²⁹ Архив Бих, Грађевинско одјељење, 60.

³⁰ Одлуком Земаљске владе из 1893. године позвано је земљорадничко становништво из Монархије да под повољним условима насељава слободно необрађено земљиште у Босни. Тада су створене колоније новодосељених Нијемаца, Мађара, Италијана, Словенаца, Чеха, Пољака и Украјинаца. Прве украјинске породице досељавају се у два колонизацијска таласа крајем 19. и

Велика је вјероватноћа да одговор лежи у прагматичном приступу хабсбуршке администрације и увјерењу да типологија за архитектонске форме цркава омогућује смањење трошкова.³¹ Пројектни заводи Угарске дворске коморе су у 18. вијеку израђивали типске планове за подизање скромнијих цркава. Постојала су три основна типа, урађени као стандардизовани модели са предрачунима. Према прописима градње, све цркве на простору Хабзбуршког царства морале су да буду јединствено обликоване, па отуда и појава типских објеката, било да се ради о католичким, гркокатоличким или православним храмовима.³² Ту праксу, установљену у 18. стољећу, очито су наставили пројектанти Грађевинског одсјека владе у Сарајеву средином девете деценије 19. вијека.

На друго питање – зашто и како је управо типски пројекат за гркокатоличке цркве искоришћен за градњу цркве у Козарцу – у овом тренутку се, на основу доступних писаних извора, не може одговорити. У каснијем раздобљу аустроугарске владавине, када се процедура везана за градњу усталила, посебно након 1895. године, било је уобичајено да црквено-школска општина тражи пројекат од митрополита. Након што му Грађевинско одјељење достави план (најчешће типски), митрополит га одобрава, након чега се издаје дозвола за градњу.³³ Може да се претпостави да се приликом подизања храма у Козарцу

почетком 20. вијека, али највећи број досељава се тек 1910–1912. године. Углавном су насељени око Прњавора, Босанске Градишке, Лакташа, Челинца, Дервенте, Бањалуке и Приједора, Z. Grijak, *Predstavka Episkopata Vrhbosanske metropolije iz 1903. godine u svjetlu austro-ugarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini*, *Croatica Christiana periodica*, часопис Института за црквену повјест Католичког богословског факултета у Загребу, Год. 32, Загреб 2008, 77–108; B. Graljuk, *Organiziranje Grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera*, у Зборнику "Josip Stadler – život i djelo", Сарајево, 1999, 197–223.

³¹ У уџбенику архитектуре *Der Praktische Baitbeamte*, који је 1800. године публиковао Фортунат Ролер (Fortunat Roller), инсистира се на типском пројекту који би разликовао цркве само по величини (мале, средње и велике) без обзира на конфесију, P. Krasny, *Architecture of the Ruthenian Greek Catholic Church in the Habsburg Monarchy ca. 1770–1914*, *A Journal of Central European Architecture and Related Arts* 3 (2003), Nr. 3, 194–207.

³² Д. Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу*, *Летопис Матице српске*, год. 137, књ. 388, св. 5, Нови Сад 1961, 338–350, и у књизи *Путеви српског барока*, Београд 1971, 179–192.

³³ Неколико сачуваних докумената, који се додуше не односе на исту цркву, помажу да се реконструише ред корака у процедури за добијање дозволе за градњу. На примјер, парох из Мајкић Јапре се обраћа митрополиту 15.11.1903. године са молбом за пројекат и дозволу за градњу (Архив БиХ, ЗВС, 1903, 37, 6–309); митрополит 2/15. маја 1905. шаље влади захтјев за план и предрачун за градњу црве у Уништу (Архив БиХ, ЗВС, 1905, 115, 108–119/2); митрополит Николај 8/20 јула 1899. године тражи од Земаљске владе пројекат за градњу цркве у Нојичком (Архив БиХ, ЗВС, Опште грађа, 1899, 55, 6–299/2); на пројекту израђеном 1902. године за Цркву Вазнесења Христовог у Штрпцима код Прњавора стоји забиљешка: "Прегледао и одобрио Николај Мандић митр. У Сарајеву 20. III – 2 апр. 1903"; на пројекту цркве у Козлуку код Зворника из 1903. године налази се потпис митрополита Живковића, као потврда да је видио и одобрио пројекат, а на пројекту цркве у Мачковцу код Тузле налази се конкретан

одвијао сличан процес, у којем би парох Гавро Стојановић тражио од митрополита план и дозволу за градњу цркве. Ако је тако, остаје отворено питање зашто би митрополит одобрио пројекат намијењен гркокатоличкој цркви, када је у Грађевинском одјељењу од јуна 1884. године постојао типски пројекат за православну цркву.

Одговор треба можда потражити у односима између аустроугарских власти и Дабробосанске (Сарајевске) православне митрополије, који су, увијек компликовани, постали нарочито турбулентни у периоду од априла 1884, када је објављена прва вијест о оставци митрополита Саве Косановића, до септембра 1885. године, када је Синод Васељенске патријаршије потврдио избор новог митрополита Георгија Николајевића.³⁴ Како је црква у Козарцу освећена у мају 1887, могуће је да је молба да се обезбиједи пројекат и дозвола упућена митрополиту баш у раздобљу од прољећа 1884. до јесени 1885, у вријеме када је митрополит Косановић предао оставку и када је одбијао да обавља неке послове из своје надлежности.³⁵ Ако је наведена претпоставка тачна, пројекат је из Грађевинског одјељења прослијеђен у Козарац без митрополитовог одобрења. Уколико се заиста тако десило, остаће без одговора питање: да ли је начелник Одсјека за високоградњу Јохан Келнер (потписан на типским пројектима из 1884. године и за гркокатоличке и за православне цркве) српској православној парохији у јужном Поткозарју прослиједио "погрешан" пројекат намјерно или омашком.³⁶

Већ поменута униформност типских пројеката настајалих још од 18. вијека у Хабзбуршкој монархији резултовала је чињеницом да овај пројекат заправо није био "погрешан". Једино изнутра петострана апсида у Козарцу донекле одступа од полукружне форме, уобичајене али не и обавезне у православним црквама.³⁷ Свештенику Гаври Стојановићу изнутра петострана апсида

запис: "Одобравам и потврђујем овај план за цркву 29. 5. 913, Иларион митрополит", (Архив БиХ, ЗВС, Грађевинско одјељење, 60)

³⁴ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945*, 55–62.

³⁵ Зна се да је, иако позван, митрополит Косановић одбио да учествује у освећењу цркве у Бродцу средином јула 1885. године, па је умјесто њега бродачку цркву осветио зворничко-тузлански епископ Дионисије, D. Damjanović, *Ferdo Quiquerez, Nikola Kolar i ikonostas crkve u Brodцу kod Bijeljine*, 431.

³⁶ Искључена је могућност да је пројекат прослијеђен некој гркокатоличкој заједници у парохији Козарац, јер такве у вријеме градње православне цркве није било. Тридесетак украјинских породица било је насељено само у Трнопољу, али читаву деценију након градње православне цркве у Козарцу. Овом приликом се захваљујем православном свештенику у Козарцу, оцу Жељку Милосавцу, на информацијама о заједници гркокатолика у Трнопољу, као и на љубавности и предусретљивости приликом истраживања у цркви.

³⁷ Изнутра правоугаоне или полигоналне апсиде срећу се, додуше ријетко, у старијој градитељској пракси православне цркве. Петостране су у црквама Светог Лазара у Живалићима и Светог Димитрија у Јаначком Пољу, у новопазарском крају у 17. вијеку, М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI–XVII век*, Београд – Нови Сад – Приштина 1991, 81, 91. Међу

вјероватно није представљала проблем, будући да је изнутра петостране олтарне црква брвнара у сусједним селима – Марићки, Бусновима, Ракелићима³⁸ – сасвим сигурно видио, а можда и литургију у њима служио.

Уочљиво одступање у односу на пројекат показују кровови звоника. Умјесто осмостраних витких тамбура који носе кровове у облику кришкастих купола, какви се виде на пројекту, на Цркви Светих апостола Петра и Павла над звоницима су постављене високе барокне "капе" од поцинчаног лима, извијених линија, бујне игре конкавног и конвексног. О разлозима овог, у визуелном доживљају западног прочеља и цијелог здања упечатљивог, одступања од пројекта може се само нагађати. Високи и витки барокни завршетак давао је монументалност звоннику цркве од дрвета у, од Козарца тек десетак километара удаљеном селу Марићка (1882),³⁹ па су парохијани, црквени одбор или свештеник могли захтијевати да се и њихова црква дичи сличним.

Иконостас Цркве Светих апостола Петра и Павла у Козарцу

Иконостас Цркве Светих апостола Петра и Павла је једноставна дрвена преграда са троје двери, украшена профилисаним вијенцем који дијели зону сокла, нешто богатије профилисаним завршним вијенцем и стубићима који га рашчлањују по вертикали. Царске двери завршене су једноставним луком. Бочне двери су правоугаона врата са аплицираним луком над којим је једноставан вијенац. Имају скроман украс од по два правоугаона поља у доњој зони. Вјероватно је било планирано да се на конструкцију иконостаса поставе иконе које би обликом и димензијама одговарале схеми начињеној хоризонталним, вертикалним и лучним елементима, али се то, незнано зашто, није десило.

Иконе које се сада налазе на иконостасу су, судећи према натписима на њима, набављане сукцесивно. Највећи број је цркви придарен 1892. године.

Црква Светих апостола Петра и Павла,
Козарац, иконостас

сачуваним пројектима за православне цркве аустроугарског раздобља, основа оне у Калиновику има, споља и изнутра, петостран облик, Архив БиХ, ЗВС, Грађевинско одјељење, 60 (пројекат је без датума и потписа).

³⁸ Д. Арнаутовић-Аксић, *Архитектура црква брвнара Бањалучке епархије*, Бањалука 2009, 24, 139, 160, 208.

³⁹ Исто, 138, 188.

Распоређене су тако што се на царским дверима налазе четири иконе сликане уљем на лиму, димензија 38x33 цм, све дар истог приложника, Миле Здјелара из Ђорђе Поља (данашњег Трнопоља), 1892. На сјеверном крилу горе је икона арханђела Михајла (натпис на доњем рубу иконе: Г. 1892 ПРИЛОЖИ МИЛЕ ЗДЈЕЛАР, ЗА СПОМЕН СВОЈ, ОЧИН И МАТЕРИН, ИЗ СЕЛА ЂОРЂЕ ПОЉА), испод њега арханђео Гаврило из Благовијести (натпис на доњем рубу иконе: СПОМЕН МИЛЕ ЗДЈЕЛАРА СЕЛО ЂОРЂЕ-ПОЉЕ Г. 1892). На јужном крилу двери горе је икона Крштења Христовог (натпис на доњем рубу иконе: Г. 1892 ПРИЛОЖИ МИЛЕ ЗДЈЕЛАР, ЗА СПОМЕН СВОЈ, ОЧИН И МАТЕРИН, ИЗ СЕЛА ЂОРЂЕ ПОЉА), а испод је Богородица из Благовијести (натпис на доњем рубу иконе: Г. 1892 ПРИЛОЖИ МИЛЕ ЗДЈЕЛАР, ЗА СПОМЕН СВОЈ, ОЧИН И МАТЕРИН, ИЗ СЕЛА ЂОРЂЕ ПОЉА). Бочно од двери на сјеверној страни је престопа икона Богородице са Христом (уље на лиму, 67,5x43,5, натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ НИКОЛА ЈАНКОВИЋ И САВА ЗА СВОЈ ПОМЕН ИЗ СЕЛА БАЛТА Г. 1892). Јужно уз царске двери је престопа Христова икона (уље на лиму, 67,5x43,5, натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ МИЛАН БАЛАБАН И БРАТ МУ ЗА ПОМЕН СВОЈ ИЗ СЕЛА ЈАРУГА Г. 1892). Изнад престопа иконе Христа је икона са приказом два света архијереја, сигнирани погрешно (вјероватно накнадно) као *св апли сергија и вахка* (уље на платну, 48x36). На сјеверним дверима је још једна икона Крштења Христовог (уље на платну, 47x37), а изнад двери је икона Светих цара Константина и царице Јелене (уље на платну, 66,5x52, натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ РАДЕ И СТАКА ЋУП БРАТ И СЕСТРА ИЗ АЦИМЕКИЋ 892). На јужним дверима је икона Светог јеванђелисте Матеја (уље на платну, 47,5x36,5), а изнад двери је икона Васкрсења Христовог (уље на платну, 64,5x51; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИШЕ БРАЋА РАДИВОЈЦИ НИКОЛА И ЗЕКАН ИЗ АЦИМЕКИЋА 894). На крајњем сјеверном дијелу иконостаса су иконе Покрова Богородичиног (горе, уље на платну 68x53,5; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ МАРА МАЦУРА ИЗ КОЗАРЦА ЗА ПОМЕН РОДИТЕЉИ-МА) и Светог Стефана Дечанског (доле, уље на лиму 64x51). Обе ширином премашују димензије иконостаса, тако да дјелимично прекривају зид. На пиластру сјеверно од иконостаса су иконе Светог Игњатија Богоносца и светог пророка Данила (горе, уље на платну, 65x52; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛАЖУ СИНОВИ МИЛЕ И СТАЈКЕ КОСА ОЦА И МАТЕРЕ ИЗ БАБИЋА 189?) и Свете Петке и свете Магдалене (доле, уље на платну, 63x51; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ ЈОКА МАЦУРСКА ИЗ ПРИЈЕДОРА 896). Крајњи јужни дио иконостаса носи иконе Распења Христовог (горе, уље на платну 64,5x51; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИШЕ МИЋА И ВАСКРСИЈА МАРИН И СИНОВАЦ ИЗ ЛАМОВИТЕ 894) и Светог јеванђелисте Марка (доле, уље на платну, 66x53; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛАЖЕ ЦРКВИ МИЛЕ ОЉАЧА ИЗ КОЗАРЦА 1910. год.). Оне, као и иконе Покрова Богородичиног и Светог Стефана Дечанског, на одговарајућој вертикали на сјеверној

страни, димензијама прелазе ширину иконостаса и прекривају зид. На пиластар јужно од иконостаса постављене су иконе Светог Јована јеванђелисте (горе, уље на платну, 47x36; натпис на доњем рубу иконе: ЗА СПОМЕН ПОК. ПЕТРА НИШИЋА ИЗ ЂОРЂЕ ПОЉА) и Светог Георгија (доле, уље на платну, 66x53; натпис на доњем рубу иконе: ЗА СПОМЕН ПОК. СТАНЕ И ПОК. СИМЕ БАЛТИЋА ИЗ ЈАРУГА 1912. год.), а на крајњој јужној површини овог зида, који дијели олтар од наоса, налази се икона Светог Саве Српског и Светог Николе (уље на платну, 65,6x52; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ ЈОВО ТОМИЋ И СИНОВИ ИЗ АЦИМЕКИЋ МАЛЕ 892). Уврх иконостаса, на лучно завршеном пољу у оси царских двери, је икона Тајне вечере (уље на платну, 51x70; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ РИСТО ДРАГИЧЕВИЋ ИЗ КОЗАРЦА). Све иконе на иконостасу су у посебним рамовима и све су правоугаоног формата.

Престона икона Христа, прилог Милана Балабана из Јаруга, 1892

Икона Светог Игњатија Богоносца и пророка Данила, прилог синова Мије и Стајке Кос, 189?

На јужном зиду налази се икона Светог Георгија, (уље на лиму, 51,5x36; натпис на доњем рубу иконе: ПРИЛОЖИ ИГЊАТИЈЕ И ЈОВО ВИДАКОВИЋ ЗА СПОМЕН СВОЈ ИЗ СЕЛА БАЛТА 189?)

У олтару се налази икона Светог апостола Петра са двије сцене житија (темпера на дасци, 69,5x48). Фигура апостола Петра са кључевима у десној и свитком на којем је исписано: ПЕТАР АПОСТ ИС. ХС заузима горње двије

трећине иконе. Доња трећина подијељена је на два поља на којима су сцене Анђео ослобађа Светог Петра из тамнице (ПТ У ТАВ.) и Разапињање Светог Петра (РАС. ПЕТ.) На траци која дијели поље са ликом Светог Петра и зону са двије сцене исписано је: ПЕТ. АП. ЧАС. ВЕРИГЕ. На полећини иконе је запис приложника: Придарј поп Гавро Стојановић из Приједора 1890, а испод: Поп Гавро Стојановић освештао 1890.

Јасно је да је уобичајени програм иконостасне преграде у старој цркви Светих апостола Петра и Павла у Козарцу само дјелимично поштован. Благовијести су на царским дверима, престононе иконе Богородице и Христа Пантократора сјеверно и јужно од царских двери, двије празничне иконе (Васкрсење и Распеће Христово) у другој зони, како је уобичајено. Икона Покрова Богородице на сјеверној страни горње зоне, као и Тајна вечера уврх иконостаса такође не одударају од устаљеног распореда. Уоачавају се, међутим, многа одступања од општеприхваћене схеме програма иконостаса. Већ на јужном крилу царских двери, изнад Богородице се појављује неочекивано икона Крштења Христовог, а изнад арханђела Гаврила икона арханђела Михајла, чије је уобичајено мјесто на неким од бочних двери. Истакнуто мјесто на дверима арханђео Михајло добио је као славска икона породице Здјелар, из које је био приложник икона на царским дверима.⁴⁰ На сјеверним дверима је још једна икона Крштења Христовог, што је избор необичан исто као и онај за јужне двери на којима је икона апостола Матеја. Како скромни иконостас у Козарцу нема предвиђен простор за низ апостолских икона, то су за њега набављене само три иконе јеванђелиста – поменута икона Светог апостола Матеја, до ње јужно је јеванђелиста Марко, а на пиластру јужно уз иконостас јеванђелиста Јован. Икона на којој је, уз пророка Данила, приказан Свети Игњатије Богоносац нашла се у овом програму зато што је Свети Игњатије крсна слава приложника из породице Кос. Свети Сава и Свети Никола на крајњој јужној страни преградног олтарског зида нису необичан избор у програму иконостаса овог раздобља, а и у овом случају избор се објашњава чињеницом да је свети Никола крсна слава породице приложника Јове Томића из Адимекић Мале/Петровог Гаја. На икони Светог Стефана Дечанског

Икона Светог апостола Петра са двије сцене житија, прилог попа Гавре Стојановића, 1890

⁴⁰ *Шематизам православне митрополије и архидијецезе дабробосанске за годину 1882*, Сарајево 1882, 140.

нема ктиторског натписа, тако да остаје без одговора питање да ли је и она на иконостас доспјела као славска икона неке породице из овог дијела Поткозарја, или је у програм уврштена у циљу истицања култа једног од светородних Немањића. Такође је немогуће утврдити због чега су Раде и Стака Ћуп из Ацимекић Мале приложили икону првог хришћанског цара и његове мајке, и зашто је она добила истакнуто мјесто изнад сјеверних двери. Икона није славска, будући да породица Ћуп у Козарцу сусједној парохији Омарска (Омашка) слави Светог Јована.⁴¹

Икона Светог Петра са двије житијске сцене је солидан зографски рад. Сматрало се да је зографско сликарство ретроградна имитација византијске уметности, али треба имати на уму да је зографија имала значајно мјесто у конструкцији националне културе.⁴² Стилски сродне овој из Козарца су и иконе са старог иконостаса у цркви у Доњим Вијачанима. Вијачанска црква је подигнута и освећена 1889. године, па би тако њен иконостас био истовремен са иконом из Козарца, а могло би да се говори и о раду истог мајстора. Веома сличне стилске одлике има и иконостас у Ножичком, премда је он неких 11–12 година млађи од вијачанског,⁴³ а сродно зографско сликарство може да се види у многим црквама на простору данашње Бањалучке епархије – на старом иконостасу из манастира Липља, насталом послје 1879, а прије 1892. године, на иконама из старе цркве у Густовари, рађеним свакако прије 1905. године, када је саграђена садашња црква.

Остале иконе у цркви у Козарцу су серијски радови, набављене вјероватно из новосадских радионица које су снабдијевале православне цркве на широком простору Хабзбуршке монархије. Све иконе су рађене у духу академског сликарства и углавном су невеликих сликарских вриједности. Најстарије иконе имају натпис који свједочи да су цркви придарене 1892. године. Та година забиљежена је на престоним и на иконама на царским дверима, које су, као и икона Светог Георгија са јужног зида наоса, насликане на лиму. Сродност њихових сликарских одлика је очита и свједочи да су купљене код истог добављача и да им је и аутор био исти сликар, сасвим скромног талента. Нешто више сликарских знања уочава се на осталим иконама у Козарцу, конфекцијским производима рађеним према поједностављеним шаблонима у духу академског сликарства 19. вијека. Очито је да, након градње прилично монументалне цркве, парохија у Козарцу није узмогла да прикупи средства за израду цијелог иконостаса. Због чега Козарчани нису могли да, као вјерници у другим

⁴¹ Исто, 137.

⁴² Термином зографско сликарство означава се рад мајстора који су, током 18. и 19. вијека на простору Балкана, остали вјерни византијској традицији, односно нису прихватили нове академске моделе црквеног сликарства, N. Makuljević, *The "Zograph" Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830–1870*, *Balkanica XXXIV*, Beograd 2004, 383–431.

⁴³ Земаљска влада даровала је 1902. године новосазиданој цркви у Ножичком сасуди и 500 круна за дизање иконостаса, Источник, год. XVI, бр. XVI, Сарајево 1902, 402.

парохијама овог краја, прикупљају прилоге за комплетан иконостас, питање је на које за сада не постоји одговор. На који начин су парохијани набављали појединачне иконе, то се већ може претпоставити.

Приличан број цркава из аустроугарског периода на подручју данашње Епархије бањалучке има иконостасе израђене у новосадској трговини Николе Ивковића – да се овдје помену само они који су поручени на самом почетку 20. вијека – Кобаш 1902, Бранешци 1904, Србац 1905. Оснивање трговине Николе Ивковића датује се у 1897. годину, дакле пет година након што су за иконостас у Козарцу купљене прве иконе. Старији брат Николе Ивковића, Ђорђе, трговао је књигама, иконама и сасудима већ од 1880. године, а познато је да се 1889. обраћао писмом Земаљској влади у Сарајеву тражећи дозволу да путује по Босни и Херцеговини да за иконе православних светаца "об којих мустре уза се носи" прима поруџбине, а за шта има препоруку митрополита Ђорђа Николајевића.⁴⁴ Није познато да ли је Земаљска влада издала тражену дозволу, али чињеница да се не само у Козарцу, већ и у многим другим црквама у Босни, послје 1890. године среће много икона које су истовјетне онима из потоњег продајног каталога радионице Ивковић, упућује на закључак да је Ђорђе Ивковић у посљедњој деценији 19. вијека своје тржиште, које је раније обухватало Бачку, Срем, Барању, Славонију, Хрватску, Далмацију, Боку, Црну Гору, проширио и на Босну и Херцеговину. На претпоставку да су управо иконе које је продавао Ђорђе Ивковић, као робу свог тадашњег послодавца Луке Јоцића, а који је њихову израву погађао са "сликарима у Ческој", доспјеле и у Козарац, наводи чињеница да су у Ивковићевом асортиману биле и цјеливајуће и "иконе на платну и на блеху", управо онакве какве се виде на иконостасу цркве у Козарцу. У претпоставку се уклапа и цијена поменутих икона, која се кретала отприлике од 3 до 15 форинти.⁴⁵

За разлику од архитектуре Храма Светих апостола Петра и Павла у Козарцу, која представља изузетно, готово јединствено рјешење међу православним сакралним грађевинама аустроугарског раздобља, чији иконостас је крајње скроман и посједује искључиво документарну вриједност. Зашто парохија која је средином девете деценије 19. вијека подигла велику и репрезентативну цркву није могла да јој обезбиједи одговарајући иконостас, питање је на

⁴⁴ Ј. Ђ. Бањац, *Радионица и трговина црквених утвари Николе Ивковића у Новом Саду*, докторска дисертација, Београд 2013, 22, 27, 49.

⁴⁵ Исто, 24–27, 196. Не треба, међутим, искључити ни могућност да су иконе за Козарац набављане из новосадске књижаре *Браћа М. Поповић*, за коју је од 1881. године радио Ђ. Ивковић. Код браће Поповића у Новом Саду набављен је 1890. године иконостас са позлатом са 40 икона на платну за цркву у Благају на Купресу, п. Л. Л. Н, *Свечаност освећења нове благајске цркве у протопрезвитерату бугојанском*, Босанско-херцеговачки изворник, год. IV, бр. IX–X, Сарајево 1890, 384–385. Исте 1890. године код браће Поповића набављена је црквена застава за цркву у Равницама, Босанско-херцеговачки изворник, год. IV, бр. XI, Сарајево 1890, 429.

које ће се моћи одговорити тек уколико се пронађу нова историјска свједочанства.

Нажалост, од када је у истој порти почетком 21. вијека саграђена нова црква, у храму освећеном 1887. године служи се само на празник Светих апостола Петра и Павла. Грађевина је оронула, оштећених фасада, са мањим конструктивним пукотинама и влагом у сјевероисточном дијелу свода.

Ljiljana Sevo

Summary

Origins, Architecture and Icons of the Orthodox Church of the Holy Apostles Peter and Paul in Kozarac

The Serbian Orthodox Church of the Holy Apostles Peter and Paul in Kozarac was built in 1887, while its priest was Gavro Stojanovic. Simo Stojanovic, educator and father of national hero Mladen Stojanovic and famous sculptor Sreten Stojanovic, was a priest in Kozarac from 1900 until 1911.

The church is of representative appearance and rather large in its size: it is 18 meters long, 10 meters wide and 10 meters high up to the roof ridge. Four pillars divide its interior into three naves. A central nave is topped with a barrel vault, and side naves have flat ceilings. Two bell towers at the western facade represent an architectural peculiarity. The only other Orthodox church of the Austro-Hungarian era in Bosnia and Herzegovina with two bell towers is a church in Brodac, built in 1884. Facade plaster finishing imitates building with stones, and the cornices are decorated with the rows of small blind arcades. Money for construction was provided by the citizens, from donation of the then government and donations collected throughout Bosnia and Herzegovina which was a usual habit of the time. Apart from the roof shape of the bell towers, the building fully complies with a typical project for the Greek-Catholic churches, designed by J. Kellner and Hans Niemecek in 1884 at the construction department of the state government in Sarajevo. As the same engineers designed also a typical project for the Orthodox churches in the very same year, it is not clear why the Government sent to the Kozarac parish a project for a Greek-Catholic temple. As a conflict between then Metropolitan, Savo Kosanovic, and Austro-Hungarian authorities, which lasted from spring 1884 until fall 1885, ended with irrevocable Kosanovic's resignation, it is very likely that project for the church in Kozarac did not pass through regular procedure, which would imply that Metropolitan reviews a project and approves it. Still, front with two bell towers, three-nave nave and five-sided altar, by which a typical project for the Greek-Catholic churches differs from typical project for the Orthodox churches, do not represent liturgical issue nor it would be a reason for either Metropolitan or a priest to refuse project

donated by the Government.

Iconostasis of the Holy Apostles Peter and Paul church is a simple wooden partition with three doors. Icons, from mass production of some of the Novi Sad workshops (Popovic brothers or Djordje Ivkovic), in the style of a simplified academism, were donated by the parishioners, and according to the inscriptions dated from 1892 to 1912. They are primarily of documentary value. As it is a practice in poor rural areas, parishioners donated to the church mainly the icons of their St Patrons. The altar icon of St Peter with two scenes from his life, of a good painting quality, according to the inscription on the back side of the icon, was donated by priest Gavro Stojanovic in 1890. As to the question why the parish which built big and representative church at the middle of the ninth decade in the XIX century could not provide equally representative iconostasis, answer could only be given if and when some new historical evidences are found out.

Since beginning of the XXI century, when new church was built in the same churchyard, the old temple has been used only for St Peter's day service. The church is dilapidated, with damaged facade, small construction crevices and damp in the north-eastern part of the vault.